

serie / DOCUMENTOS

Ricardo Gurriarán

FLORENCIO DELGADO GURRIARÁN

Vida e obra dun poeta valdeorrés,
republicano e galeguista

EDIÇÕES DO CASTRO

RICARDO GURRIARÁN RODRÍGUEZ

Natural do Barco de Valdeorras (1953). Realiza estudos de Educación Física no INEF de Madrid. Unha vez licenciado nesta disciplina se incorpora á docencia no Instituto Xelmírez de Santiago. Participa en experiencias de innovación educativa. Afeizoado á historia, en particular á de Valdeorras e á da pedagogía, imparte varias charlas destes temas. Publicou tres libros: *Aportación de La Institución Libre de Enseñanza a la Educación Física del Siglo XIX*. Ed. Tórculo, Santiago, 1996; *FLORENCIO DELGADO GURRIARÁN. Vida e obra dun poeta valdeorrés, republicano e galeguista*. Ed. Do Castro, Sada-A Coruña, 1999; e *Da prerromanización ao wolfram: apuntamentos históricos da minería en Valdeorras*. Ed. Tórculo, Santiago, 2000. Actualmente está a realizar a tese na Facultade de Historia da Universidade de Santiago, no Departamento de Historia Contemporánea.

L i t e r a t u r a

**FLORENCIO
DELGADO
GURRIARÁN,
POETA VALDEORRÉS
NO EXILIO MEXICANO**

Ricardo Gurriarán

Ilustracións do libro "Florencio Delgado Gurriarán. Vida e obra dun poeta valdeorrés, republicano e galeguista", Edicións do Castro, 1999.

Esta ponencia foi presentada no Congreso do Exilio celebrado en Pontevedra do 25 ao 27 de xaneiro de 2001.

Antecedentes familiares e comezo dunha concienciación política nacionalista:

Florencio é fillo dunha familia valdeorrés de clase media, propietaria agraria. Nace en Córcomo de Valdeorras en 1903. Por mor da profesión do seu pai, perito agrónomo, vese obrigado a continuos traslados pola xeografía española, desde que tiña seis anos: Ourense, Palencia e Valladolid. Nesta última cidade comeza os seus estudos universitarios de Dereito nun período de máxima axitación política, o chamado trienio bolchevique, ao que os estudantes non permanecen alleos, trasladándose o conflito ás aulas, nestes momentos do declinar restauracionista. Este sería o punto de partida do compromiso social de Florencio adubado cun despertar nacionalista por correspondencia ao ler o xornal *A Nosa Terra*, o voceiro das Irmandades da Fala, do cal era suscriptor, como se dun emigrante galego en América, do tempo, se tratase. Estamos a falar do treito que vai desde 1918 a 1924, momento no que

remata a carreira. Con anterioridade lera a Rosalía e Curros, que despertaran a súa vocación poética, iniciada por este tempo.

No ano 1928 retorna a Valdeorras. Entre lecturas e "empape" da súa terra, á que tan só acudía nos veráns, e que estaba desexoso de degustar, buscou facerse un sitio na profesión a través dunhas infinitas preparacións de oposicións para Rexistros. Neste retorno comeza a súa obra poética publicada en diferentes xornais e revistas: *El Heraldo de Galicia*, *A Nosa Terra*... Ao tempo de vencellarse nas estruturas locais de Córcomo: organizaba festas, promovía actividades culturais e levaba pleitos dos veciños, pois traballaba de pasante nun bufete do Barco.

Tamén, nesta altura, comezaría a actividade protopolítica organizada, se se me permite, de Florencio, unha vez que Risco dera o pistoletazo de saída para organizarse politicamente nas Irmandades, a través das páxinas de *A Nosa Terra*, en febreiro de 1930,

Excursión ó campo da familia Gurriarán. Abaixo, Araceli. Na segunda fila, de esq. a dta.: Teresa, Charin e María, irmá de Florencio. Na fila superior: Gonzalo, Rocío, Florencio, un descoñecido, Maruxa, e a tía, Berta. (Ca. 1919).

logo de seren superadas controversias entre políticos e apolíticos, nun momento propicio organizativo e de amplo sentido antidictatorial para a articulación política de todo signo, aínda que tardío por parte do nacionalismo¹. A unificación do nacionalismo galego daríase na VI asemblea da Coruña, de abril de 1930. Entre os puntos da mesma figuraría a creación de Irmandades en diferentes lugares de Galicia.

Froito deste acordo crearíase a **Irmandade Galeguista Valdeorresa** da que Florencio formaba parte en calidade de representante de Córsgomo. Na súa constitución remarcábase o seu carácter interclassista. Da man de Otero Pedrayo acudiran a unha xuntanza organizativa previa en Ourense, o 15 de abril -supoñemos que preparativa da asemblea da Coruña que tivera lugar o día 27 dese mes, co fin de recabar adhesións e apoios de irmandades preconstituídas, como era a valdeorresa-. Formalmente a organización de Valdeorras constituírase neses días dado que aparece como tal no nº 271 de *A Nosa Terra* de 1 de maio de 1930. Xa nese ano comezaría a celebrarse en Valdeorras a "Diada de Galiza", tal e como así denominarían este festexo nacionalista. Nesa primeira celebración correría unha folla voante asinada pola Xuventude Autonomista que contiña a poe-

sía de Curros "A emigración" ao tempo de chamar á loita pola redención de Galicia:

Yrmans, loitade pol-a ¡GALIZA GRANDE!. Redimir a GALIZA e obra da xuventude y-o agro. ¡Loitade xuntos pol-a libertá da nosa terra.

Ao tempo editaran un manifesto defendendo a lingua. Terían lugar varios actos en diferentes sitios da comarca, entre eles un banquete de fraternidade en Vilamartín, no que repartiría o folleto de Cuevillas *Pol-a fala*, e un acto literario na Rúa, que remataría coa lectura do poema de Cabanillas "Galicia".

Chega a República: comezan as actividades políticas organizadas

Florencio, desde a trastenda, organiza unha candidatura para o Concello de Vilamartín, ao que pertencía Córsgomo, encabezada polo seu tío Manuel, vello "fontaneiro" político de Bugallal na Restauración, que agora se enfrenta ao cacique local, Don Demetrio Macía, antigo compañeiro das forzas conservadoras, reforzado politicamente na Dictadura de Primo de Rivera². Nesta candidatura do 14 de abril ían integrados algúns galeguistas, Florencio actuaría como interventor.

1. Chegara o momento de converter as actitudes do galeguismo cultural en propostas políticas diante dun réxime caduco, por medio das Irmandades, de xeito unificado, logo de manter esta discusión durante moitos anos, e que froito dela dera lugar a divisións dentro do nacionalismo (ver BERAMENDI e NÚÑEZ SEIXAS, *O nacionalismo galego*, Ed. A Nosa Terra, 1995; e "O galeguismo a través das aulas" en *Instituto Xelmírez: pasado e presente*, VARELA F. Ramon, Ed. da Deputación da Coruña, 1997, páxs.123-173).

2. Este tipo de candidaturas plurais dérase en Valdeorras no 14 de abril, e o que é máis paradóxico, nas alianzas posteriores nas que se vían mesturados elementos reaccionarios cos da coalición azañosocialista (ver GURRIARÁN 1999: 37-40, 50-52 e 56-57).

De seguida a organización valdeorresa adhiñese ao recién creado Partido Nazonalista Republicano de Ourense, de Otero Pedrayo. O contacto con este era permanente, e a adscrición ideolóxica católico conservadora nacionalista do grupo de Ourense ligaba perfectamente coa dos valdeorreses³. Sucederonse as visitas e mitíns de Otero a Valdeorras, fundamentalmente na campaña ás municipais de finais de maio, e ás lexislativas de finais de xuño.

Tiñan de man o xornal *La Zarpa*, o seu cronista valdeorrés era un galeguista, Miro Villagómez, que de tempo en tempo sacaba referencias do galeguismo organizado en Valdeorras. O propio Florencio significara que na súa aldea eran preto de 60 ou 70 os galeguistas organizados que había daquela⁴.

Florencio envía unha nota de adhesión á VII Asemblea Galeguista de Pontevedra, ao que acudira un grupo do Barco, da que xurdiría o Partido Galeguista. No ano 1931, escribiría poemas de contido sociolingüístico como “Opinión sobre o galego” e “Carta de Guan de la Era al Doutor Nuevo Campito”, e políticos como: “Xuntanza”; ao tempo de facer o traballo en prosa: “O que din os rumorosos”, dos poucos que fixera neste xénero, de ton redencionista, facendo unha acre crítica da política caciquil e centralista. Neste artigo concreta abertamente a forma política desexable para Galicia, baixo o seu punto de vista: *Galicia independente, autónoma, unión dos pobos da Península*, mais sen materializar. Máis adiante Florencio optaría por unha ampla autonomía cun recoñecemento absoluto da personalidade galega como nación, dentro dunha España federada -mellor confederada, segundo el-, na que collera tamén Portugal: *unha Confederación Ibérica dentro da Confederación Europea*.

Durante o período republicano foi unha constante a loita que por medio da pluma Florencio levou a cabo publicando no *Heraldo de Orense* e en *A Nosa Terra*. Por esta razón citamos os poemas e artigos desta época, que tiñan “vocación crítica” sociolingüística ou política. Logo dun ano en Madrid para preparar as nunca consumadas oposicións a Rexistros, retorna a Valdeorras. Á volta, afíliase ao Partido Galeguista coincidindo coa derrota governamental nas eleccións de novembro de 1933. Os galeguistas valdeorreses participaron activamente nesta campaña electoral. Don Ramón e Bóveda viñeran a dar un mitin ao Barco, e logo a participar nun acto organizado pola Mocidade Galeguista. A este evento electoral os galeguistas presentáranse sós, e supuxera unha estrepito-

Carné do Partido Galeguista.

tosa derrota ao quedárense sen parlamentarios. Logo das eleccións, os galeguistas valdeorreses replican cun artigo no *Heraldo* a outro que fixera o Grupo Galeguista de Ourense analizando os resultados electorais, co que os valdeorreses discrepaban, achacando estes a derrota ao caciquismo. Neste artigo nótase a man de Florencio, coma noutro que aparecera uns días despois conmemorando a morte de Pardo de Cela, asinado por uns galeguistas de Portela-Córgomo, no que, entre outras cousas, pídesse liberdade para a terra. A finais de 1933, de novo os galeguistas valdeorreses volven á carga en *A Nosa Terra* cun furibundo ataque ao caciquismo local comparando a situación actual á de tempos pasados da ditadura primorriverista. O artigo estaba asinado por *un galeguista valdeorrés*.

A principios de 1934 publica o poema “Fala Galiza”, onde de novo se recrea na crítica política, neste caso centrado nos radicais e na CEDA que acababan de acceder ao poder, aínda que non deixaba de lado a Casares e a Prieto.

A finais do mes de xaneiro Florencio acode á III asemblea anual do Partido Galeguista en Ourense, en representación da *Xunta Directiva* do grupo de Córrego-Portela. Aquí coñece a Castelao, e é onde comeza a haber disensións no partido entre esquerdas e dereitas. Os valdeorreses asumen a liña de “esquerdas” que nesa altura abandeiraba Castelao⁵.

Sería esta unha etapa de expansión do partido en Valdeorras. Organización de actos, constitución de novas agrupacións na comarca, presentación de estatutos, nomeamento de corresponsal do xornal *A Nosa Terra*, participación en manifestacións con representación partidaria, entre outras, foran as acti-

3. Foran da man ata a chegada da Fronte Popular de febreiro do 36. Nesta altura, en Valdeorras, Florencio e algúns galeguistas máis separáranse da facción galeguista de dereitas, apoiando á Fronte Popular. Obterían representación no Concello de Vilamartín: a proporcional ($\frac{1}{2}$), negociada, que aquelas circunstancias permitiron (as xestoras municipais).

4. En gravación feita a Florencio por Dolores Pla, do Arquivo da Palabra, da UNAM, de México.

5. Entrecomiñamos esquerdas, dado que non consideramos como tal a liña do partido ata a aposta decidida pola fronte popular.

vidades dos galeguistas valdeorreses en 1934. O 25 de xullo lanzarían unha folla alusiva ao día, no que destacan a confederabilidade como forma de relación dos pobos do Estado.

Neste período sería de destacar o unitarismo de galeguistas e comunistas no concello de Vilamartín, fundamentalmente liderados por Florencio e Santiago Álvarez, sendo un elemento esencial para esta empresa o talante aberto de ambos. Xuntos levarían a cabo tarefas de concienciación política a través do asociaciónismo cultural por diferentes aldeas do concello.

Logo dos acontecementos de Asturias, como se sabe, Castela e Bóveda sufriron desterro fóra de Galicia. Os galeguistas valdeorreses acompañarían aos represaliados no tren que viaxaban, desde Monforte ata a saída de Galicia, por Valdeorras. Tamén en Valdeorras, con motivo das penas de morte consecuencia dos sucesos de Asturias, encetaríase unha campaña de recollida de sinaturas pedindo o indulto, con moita resonancia na prensa galega. Desde este momento ata a guerra civil sería pouca a produción literaria de loita de Florencio, tan só dous traballos, un sociolingüístico: “Falan castelán”, un dos poemas de Florencio máis publicados; e outro, que era o comezo dun novo subxénero, a crítica política en prosa curta, co nome de “Miudezas”, no *Heraldo de Galicia*. Este tipo de artigo ía ter periodicidade semanal, pero finalmente só publicou un –descoñecemos as razóns–.

Coma en toda Galicia, o apoio á Fronte Popular supuxo en Valdeorras unha escisión do partido, ou mellor dito, a materialización das divisións internas do Partido Galeguista plasmáronse unha vez que decidiran apoiar á Fronte Popular. En febreiro de 1936, Florencio e os que seguiron no partido como tal, con motivo da campaña electoral, trouxeron a Bóveda ao Barco a dar un mitin. A Fronte Popular, pese a colleitar moitos resultados na comarca, non obtivo ningún representante frontista en Ourense, ao contrario, saíran practicamente todos dereitistas. Tamén acudiría Bóveda a Valdeorras á manifestación de celebración do triunfo da Fronte Popular, que percorrería todo o val, o 5 de abril. Sería moi concorrida a que se celebrara o 1º de Maio dese ano, con forte presenza galeguista.

En xuño comezaría a campaña do Estatuto, na que os galeguistas e os comunistas tiveran un destacado papel. Nesta altura confluíría a Dereita Galeguista organizada de Valdeorras, sumándose a prol do Esta-

tuto cunha folla voante que pedía o voto afirmativo. O chamamento viña asinado polo outrora compañeiro de Florencio no Partido Galeguista, Miro Villagómez, co pseudónimo Xan das Cousas.

O comezo da Guerra Civil

Tras uns primeiros momentos de incertidume: detención de varios alcaldes valdeorreses, enfrontamentos coa garda civil, represión física nas aldeas... Florencio fuxe ao monte, e logo refúxiase en diferentes casas familiares. Despois escóndese en Portugal, e logo de moitas peripecias, pasa a Francia para a continuación asentarse en Cataluña, en xaneiro de 1938. Incorporaríase ao Exército Republicano, no Estado Maior, no Servizo de Información Periférico, co grao de tenente.

No terreo das responsabilidades políticas, Florencio forma parte da Executiva do Partido Galeguista, asumindo a Secretaría de Propaganda, en setembro de 1938⁶. Aínda que logo retomemos estes dous temas, diremos que neste tempo volveu a coller o seu mellor fusil, a pluma, para atacar á sublevación fascista. Colabora en *Nueva Galicia* con seis poemas, un deles, “Home pequeno-Fol de veneno”, no que se recrea na francofobia, é dos máis coñecidos da súa autoría. Os outros: “Amencer”, “Ía a misa de doce”, “Levan a Cristo por fora”, “A un vello falanxista”, “Foliada para o día da victoria”. A algúns deles mudaríalles o nome en publicacións posteriores⁷.

Dentro das actividades político-militares que o Servizo de Información Periférico lle encomendara a Florencio, estaba a responsabilidade de trasladar da zona “nacional” e de Portugal e Galicia a aqueles que estando en zona inimiga se quixesen incorporar ao Exército da República, segundo explicara o propio Florencio, refrendado polo daquela Comandante Esturao, que estaba na fronte do Ebro⁸. Florencio coñecía ben os itinerarios desde Portugal, pois escollera esta ruta para a súa fuxida.

Cos datos que temos, e sendo este un período pouco estudado polos historiadores galegos no que respecta á preparación da marcha ao exilio desde Francia e á breve estancia e vicisitudes dalgúns galegos no país veciño, entendemos que para os combatentes e o mando, en xaneiro de 1939, data da marcha de Florencio a Francia, pese aos des-

6. Compartía tarefas directivas con: Suárez Picallo, que era Secretario Xeral; Valenzuela, de Organización; Valín, Administrativo; López Durá, Político. Entre as vocalías estaba Elixio Rodríguez. Entre estes, tres deles volverían logo a estar xuntos no exilio mexicano realizando labor política galeguista: López Durá, Valín e Elixio Rguez., que viaxarían xuntos no barco Ipanema, con destino a México.

7. “Amencer” por “¡Fora popes das sombras!”, e a “Foliada para o día da victoria” por “Guerrilleiro”, este último por razóns obvias.

8. En varias conversacións gravadas con Ramón Esturao, que aínda vive en Guadalajara (Jalisco), íntimo amigo de Florencio co que convivira desde 1938.

A familia Gurriarán ó completo na casa do Barco, celebrando o nadal de 1931. (Foto Blanco Pacual)

exos de triunfo, e a posible conexión coa II Guerra Mundial, pois Hitler ocupara Austria en Marzo de 1938, e algún xesto bélico á desesperada -ocupación temporal da parte sur do Ebro-, a derrota estaba consumada e na mente de todos. Por esta razón, podemos considerar que a marcha de Florencio a Francia debeu cambiar de intención: preparar a evacuación cara ao exilio dos galegos que, tras a inminente derrota, irían pasando ao país veciño, pois as asociacións que traballaban nestes mesteres, a SERE e a JARE, estaban controladas por elementos do Goberno e, fronte a debilidade dos partidos pequenos, como era o caso do Partido Galeguista, ao non ter demasiado espazo de intervención, terían que buscarse a vida.

diante de medicina en Santiago ao principiar os anos trinta, e representante en España das Sociedades Hispano Confederadas, e fora a Cataluña con motivo de hacer listas dos galegos que alí estaban combatendo, a dicir de Esturao-, entendemos que, ligando cabos, todo o anteriormente exposto ten relación. Hai cartas neste sentido de Florencio a Mosteiro, a Valenzuela, e a Tobío indicando o novo cometido, ou, ao menos, podemos deducilo claramente.

Unha vez en Francia, Florencio tiña mobilidade, pois dispuña dun pasaporte concedido polas autoridades republicanas. En Francia tamén estaban Valenzuela, galeguista que pertencía tamén ao Servicio de Información Periférico e Suceso, mais cada un en

9. Significamos que Castelao, aínda que tiña dúbidas no triunfo, non perdía as esperanzas de que a guerra se prolongara. Non nos atrevemos a traducir o sentimento de Castelao. ¿Era verdadeiramente certo que aínda pensaba gañar a guerra? ¿Ou era un xeito de motivar aos galegos que loitaban na fronte para ver se coa concentración de tropas en Madrid aínda se podía facer algo, logo da caída de Cataluña? (en carta de Castelao a Florencio, desde La Habana, de 19 de febreiro de 1939, reproducida totalmente en GURRIARÁN -1999: 414 e ss.-). Na mesma carta falaba con secretismo dunha organización por el denominada S: *Fixemos orgaización da S. En toda Cuba (...) Agora eu penso que a orgaización da S. cobra un novo intrés e sexa cal sexa o resultado da guerra, a S ficará viva. O que ten de segredo é o que lle dá máis intrés e forza, de modo que o segredo será a ialma da orgaización.* ¡Non sabedes como gusta o segredo por estas terras! Velahí o trunfo. Non podemos afirmar a que organización se refire Castelao, puidera ser a Solidaridade Galega Antifeixista que se creara en Valencia, á que prestarían os galeguistas máxima atención (ver *Galicia*, Buenos Aires de 25 de setembro de 1938, que resume os acordos da dirección do Partido Galeguista), ou unha organización para preparar a evacuación dos galegos, coa colaboración das Sociedades Hispano Confederadas, coas que Castelao e Soto estaban en íntimo contacto e das que recababan apoio económico (segundo Elixio Rguez., que era Secretario da Solidaridade Galega Antifeixista, as Sociedades Hispano Confederadas pagaran a viaxe do Ipanema, fundamentalmente con galegos, a México -*Matádeo mañá*: 227-)

sitios diferentes. Florencio exercería labores de coordinación entre eles e as Sociedades Hispano Confederadas, desde París.

Unha vez consumada a derrota, collerían o Ipanema desde Burdeos con destino a México, en xuño de 1939, con un gran continxente de galegos en dirección cara o exilio. Como dicía Florencio: *Xoguel e perdín, calei e marchei...*

A chegada a México e os comezos da actividade política

Logo de moitos avatares, avaría incluída con parada na Martinica, chegarían ao porto de Veracruz. Tras poucos días nesa cidade e por mediación de Carlos Velo, que traballaba na SERE, trasladaríanse a México D.F., posibilitándolles tamén un posto de traballo. Na aterraxe desta “colonia” galega en México non se atoparían núcleos asociativos antifascistas vertebrados, como no caso de Arxentina, agás casos aillados, ao contrario, a colonia galega máis ben era franquista, e sen posibilidades de conexión solidaria, en principio.

No terreo político funcionarían de xeito unitario, fundamentalmente en plataformas empurradas polo Partido Comunista, da man do activismo de Soto. A primeira delas foi a Alianza Nazonal Galega, onde estaban xuntos a Comisión Galega do Partido Comunista, os socialistas non prietistas, a UGT galega, a CNT, Esquerda Republicana Galega, intelectuais independentes e as dúas pólas do Partido Galeguista. Foi unha constante a división dos galeguistas no exilio mexicano. Dunha banda estaban os chamados dereitistas, liderados por Roxelio Rguez. de Breñaña, alias “Requeté”, que non quería saber nada dos comunistas. E a outra permeable ao traballo cos comunistas, entre os que estaba Elixio Rodríguez. Florencio sempre trataría de non aliarse con ningunha delas, é máis sempre sería o mediador entre as liortas que tiñan. Tan só nun momento, ao principiar os anos 60, Florencio estivo á marxe, enfrontado con Soto polo papel xogado por este en relación á revista *Vieiros*.

A Alianza tería o seu órgano de expresión: *Galicia*, que comezaría a saír no ano 1943, mais cunha vida efémera, pois morrería no ano 1946. A carón desta organización vertebrarían outras con sentido cultural, entre outras cousas, para tratar de enganchar aos galegos emigrantes para a causa republicana: *Lar* e o *Ateneo de Galicia en México*, esta última presidida polo vianés Amancio Bolaño Isla.

A primeira iniciativa en solitario que acometeran os galeguistas en México sería a revista *Saudade*, aínda que deran entrada a socialistas como Marcial Fdez., Porteiro Viñas e Búa Rivas. O grupo promotor estaba formado por: Velo, Ramiro Illa, Ramón Cabanillas fillo, Andrés Valín, Xermán Rañó –aínda que non figuraba entre os responsables na contracapa– e Florencio, con Xosé Caridad Mateos en calidade de editor responsable –no subtítulo constaba: editado polo grupo *Saudade* e a Irmandade Galeguista, ao igual que figuraba na cabeceira do xornal *A Nosa Terra*–. Contarían coa colaboración do exilio mexicano e do resto de América. Entre as plumas destacadas que contribuíron neste proxecto estarían: Castela, Blanco Amor, Rey Baltar, Luís Seoane, Rafael Dieste, Luís Tobío, Ramón Martínez López, Arturo Cuadrado, Suárez Picallo, Sebastián González G. Paz, Álvarez Gallego..., entre outros. Na segunda andaina, nos anos 50, tamén contarían con importantes plumas do exilio interior. Utilizarían o medio escrito como instrumento de loita como ben reflicte o editorial do primeiro número que saíra o 25 de xullo de 1942. Entendemos que foi o primeiro paso emancipativo e de acción política escrita do Partido Galeguista en México. Sairían catro números nun ano, morrendo aquí esta primeira andaina. Precisamente nesta publicación, Florencio iniciaría unha nova faceta poética: os poemas mestizos, que tanta sona tiveran.

Nesta etapa de activismo sociopolítico, e de edicións de publicacións militantes, podemos inscribir a aparición do *Cancioneiro Da loita Galega*. A dicir dos especialistas da literatura galega no exilio, como Alonso Montero: (...) *Aí está o volume con 158 páxinas e un mollo de poemas, case todos excelentes naquela situación e para aquela ocasión, e algúns, calquera que sexa a situación do lector, interesantes. Hai, por se fose pouco, un nome preclaro da nosa poesía e dúas ou tres voces certamente valiosas; tamén hai algunhas páxinas pseudónimas –aínda non descifradas– que non son desdeñables (...)*¹⁰

Polo azar puidemos descifrar algúns destes pseudónimos. Unha carta de Florencio ao responsable de coordinar a publicación coa imprensa que ía editar o libro, Xan García, e outra de Búa Rivas a Florencio descifran a maioría destes pseudónimos¹¹.

Aparecería o 25 de Xullo de 1943 e ía subtítulo: *Publicación do Partido Galeguista, Tomo Primeiro, nº 1*. Desgraciadamente non habería máis números. Florencio cumpriría un papel importante na publicación deste libro de poemas, testemuño disto

10. *Cancioneiro Da Loita Galega*. Ed. facsimilar. Ed. do Castro, Sada-A Coruña, 1996. Prólogo de Xesús Alonso Montero. Páx. 9.

11. GURRIARÁN (1999: 178 e ss). Tamén prestaría axuda o epistolario de Paz Andrade, labor de Charo Portela.

Xutanza republicana no Barco (ca. 1934). Florencio é o primeiro da dereita a carón do seu curmán Gonzalo.

son os orixinais manuscritos por el gardados, coa súa letra na corrección de textos. Alonso Montero atribúelle a responsabilidade literaria. A publicación contén poemas, fundamentalmente rendéndolles unha homenaxe aos mortos galeguistas da pasada guerra. Un total de dezaseis poemas aportaría Florencio ao cancionero –unha canción entre eles–, dos que sete eran novos. Destaca a lembranza que fai de valdeorreses asasinados pola barbarie fascista: “Un guerrilleiro”, dedicado a Antón Arias “Clavel” e “Segundo García”. Tamén contén dous epicedios dedicados a Alexandre Bóveda, da súa autoría.

O galeguismo mexicano, en 1944, toma pulo na acción política ao negociarse o pacto Galeuzca, pouco antes de que o Estatuto se discutira, de novo, e se puxera a trámite nas Cortes celebradas en México. Tamén nesa altura, a constitución do Consello de Galiza déralles aos galeguistas certas posibilidades de intervención en México, pois as posibilidades de entrar no campo político eran escasas ao haber moita competencia e moita desunión¹². Nestas tres posibilidades de intervención, Florencio tería un papel destacado: participou xunto a López Durá na redac-

ción do pacto Galeuzca, formaría parte da Delegación do Consello de Galiza de México, e participaría nas reunións previas ás Cortes con Castelao, Alonso Ríos e Picallo, amén doutros galeguistas “mexicanos”. Practicamente aquí remata a actividade política en solitario dos galeguistas exiliados de México en 1945. Testemuñalmente, Roxelio Rguez. de Breña ostentaría a Presidencia do Partido desde 1945 ata os anos 80. Froito das actividades que o Partido Galeguista protagonizara neste tempo, de 1942 a 1945, é de supoñer que mediatizara o carácter unitario que nun principio despregaran xunto aos outros partidos do exilio. Deste xeito observamos tres anos de máximo esplendor, ao menos publicitario, para logo caer nun pozo do que non saírían ata practicamente a metade dos anos 50.

Ao rematar a II Guerra Mundial as posibilidades de intervención internacional na España franquista esvaíanse, a derrota do fascismo non tería ningunha repercusión no réxime imposto polo “Caudillo”. A actividade política dos galeguistas esmorecería ao non verse motivados, caíndo por un tempo na hibernación ao non ter un horizonte claro, o seu labor

12. É significativa a carta de Alonso Ríos a Florencio, o 16 de xullo de 1951 (carta cedida por Marcelo de Santiago do Consello da Cultura Galega), na que nun intento revitalizador deste organismo, o Consello de Galiza, indica a conformación dunha nova estrutura coa creación de subcomisións, nova orientación conforme a situación *da terra*, e algúns acordos como: a creación dun fondo patriótico e estender a representación a Europa (Plácido R. Castro, en Londres, e César Alvajar en París) e designar un observador nas Nacións Unidas (Álvarez Gallego). Florencio sería o encargado de transmitir estas novas aos galeguistas mexicanos que foran enviadas polo secretario do Consello, Alonso Ríos. Nesta carta, este desculpábase polas múltiples actividades conmemorativas que impediran poñerse en contacto coas diferentes delegacións (sería esta: a conmemoración de datas, unha das tarefas nas que máis gastou o tempo o Consello). É fácil de entender a dificultade que entrañaba a dinamización dunha estrutura destas características, fundamentalmente polas distancias, e ao tempo por ser unha instancia permeable a que outras organizacións se puideran facer coa dirección, como máis adiante acontecería da man dos comunistas. Por outro lado, teima coa que sempre os galeguistas actuaron.

quedaría reducido á celebración do Día de Galicia. Florencio dedicárase máis de cheo á poesía, e a unha nova actividade poética: a tradución e a paráfrase de poetas consagrados, ao galego. Por estes traballos sería galardoado polo Centro Galego de Buenos Aires, xunto a Tobío e Plácido Rguez. Castro, en 1946. Logo entraría en contacto cos exiliados do interior, da man de Fdez. del Riego. Froito destes contactos Florencio e a súa obra comezarían a saír na prensa, nas revistas especializadas, e nos primeiros tratados literarios galegos.

Ao principiar a década dos 50, Florencio marcha a vivir a Guadalajara sen perder contacto coa capital mexicalina. Os galeguistas encetan de novo o labor cultural con fondo sociopolítico, outra volta con carácter unitario.

Esta vez os galeguistas permitirían que *Saudade* fora o bandeirín de enganche, dando a entrada a comunistas como Soto e a socialistas galeguistas que xa colaboraran na etapa anterior: Porteiro Viñas e Marcial Fdez., este como director, xunto a galeguistas consagrados como Roxelio Rguez. de Breaña, Velo, Tomé e o propio Florencio, que non se excluía de ningunha empresa deste tipo. Entendemos que este sería o xermolo de importantes accións socioculturais con vertente política que virían logo, como o *Padroado da Cultura Galega do México* e *Vieiros*.

O primeiro número desta segunda xeira de *Saudade* saíría o 5 de xullo de 1952. Colaborarían os delegados do Consello de Galiza en países americanos: Álvarez Gallego, de Cuba; Sebastián González, en Porto Rico; e López Durá, de México. Desta volta contarían cos galegos do interior, incorporarían a vellos amigos ourensáns de Florencio, como Otero Pedrayo e Cuevillas, novos valores poéticos como Pura Vázquez. Cunqueiro e Ben-Cho-Shey tamén colaborarían.

A segunda andaina de *Saudade*, como case todos os proxectos deste tipo no exilio, sería efémera; tan só duraría un ano e sairán tres números. En xullo nacían, e en xullo morrían. No último deles, Florencio asumiría tarefas directivas e o editorial estaba dedicado ao peche de Galaxia; tamén se facía un repaso á situación das liberdades en Galicia. Florencio enxuizaría así esta publicación: *Todos nós, de moi diversos matices políticos e sociais dentro do campo republicán; todos, liberais, ou marxistas, tiñamos un denominador común: o amor a Galicia, ao galego, e arelabamos a autodeterminación para o povo galego. En canto o tono político de SAUDADE, feble segun-*

*do o amigo Soto, transcribírelles algúns anacos dos editoriais da revista, para que poidan vostedes facer un xuício dereito e, sen dúbida imparcial*¹³.

O adeus de *Saudade* estaría conectado no tempo coa constitución do *Padroado da Cultura Galega do México*. Un dos principais artífices desta asociación sería Roxelio Rguez. de Breaña, que ocuparía a Secretaría. A primeira directiva estaba composta, na súa maior parte por militantes galeguistas, adubados con Soto nunha vocalía, o socialista Porteiro, Palaciá, e Dopico, o violinista, na Presidencia –estes últimos de militancia non galeguista–. De seguida, dos 44 membros iniciais pasaron a máis de 300. Entre outras actividades puxeron en marcha un programa radiofónico semanal. Ao ano de funcionamento editarían os contidos radiofónicos nunha publicación. Aínda pasaría un tempo para que o *Padroado* botara a andar o seu buque insignia: a revista *Vieiros*.

Florencio, a dicir dos máis próximos, xogou un papel moderador importante no Padroado. Problemas de personalismo, políticos... estaban á orde do día; o anticomunismo visceral de Rguez. de Breaña e o activismo de iniciativas doctrinarias de Soto chocaban a diario, con repercusión nos demais compoñentes desta instancia. No enfrontamento que mantiveran a metade dos 50 saíra perdedora a militancia galeguista, pois Soto poría a Vázquez Humasqué na Presidencia, acompañado de Velo na directiva, afíns a el. Soto, co seu traballo político, aglutinaría no seu entorno a diferentes persoas doutros ámbitos políticos, que configurarían unha rede de adherentes fronteira externa que apoiaban as súas propostas. O escenario era lícito, as artes non as sabemos, mais podemos intuilas. Os galeguistas, dada a nova situación en Galicia: consolidación da dictadura e poucas expectativas, consideraban necesaria a intervención dunha ampla plataforma cultural con calado político, sen que se notase demasiado. E os comunistas pretendían que o ton dos voceiros emanados desta plataforma fosen menos descafeinados no contido, por dicilo dalgún xeito, e ser un referente político conectado cos referentes internacionais do comunismo do momento. A verdade é que os galeguistas militantes, nos últimos dez anos, circunscribían as súas actividades a conmemorar o día 25 de xullo nun xantar, e pouco máis. Elixio Rodríguez era unha persoa que coñecía ben a Soto e a Florencio, pois traballara con eles en todos os “negocios” sociopolíticos e culturais; esta memoria viva do exilio, aínda transterrado, como dicía o filósofo SÁNCHEZ VÁZQUEZ, enxuizaba así a estes dous membros des-

13. En carta de Florencio ao director da revista *Teima*, en 7 de setembro de 1977, logo da publicación dunha entrevista con Luís Soto na que tiñaba a *Saudade* de conter feble tono político e cultural.

tacados do exilio: *Florencio era un tipo moi especial no sentido de que todo o mundo o quería e non tiña roces con ninguén: Ás veces enfadábase un pouco cos comunistas, porque os comunistas eran moi aborazados, tiñamos un proxecto de algo e os comunistas sempre querían a auga ó seu rego. Entonces Florencio, eu recordo nalgunha xunta que tiñamos, que se enfadaba, e chegouse incluso a enfadar con Soto ó que admiraba moito. Por outro lado, Florencio era un home moi correcto, era destes que agrupaba á xente, máis que dividía, era un home bondadoso...Soto era perigoso, onde se metía non había quen competise con el. Merecía, porque era un home moi traballador; Soto era un tipo extraordinario, organizador, loitador nato, entón aí, había que facer o que decía Soto, se non, non había sociedade, escarallábaa. Eso é, tiña moi boas cualidades Soto, pero tiña eso, lle gustaba controlar todo*¹⁴

No ano 1959 saíra o mellor produto literario que se fixera no exterior, e posiblemente no interior: a revista *Vieiros*. Florencio asumiría tarefas directivas nos dous primeiros números, compartidas con Soto e Velo. No terceiro sería substituído polo tamén galeguista militante, Xosé Caridad Mateos, en 1965. Este recambio xurdiría por desavenencias entre eles, fundamentalmente pola liña editorial que lle imprimira Soto. A división fixérase efectiva e nese ano ía haber dúas celebracións do Día de Galiza. Unha convocada polo *Padroado* e outra pola Irmandade Galeguista. Florencio escribía a Roxelio: *Coido que debedes e podedes celebrar nesa o DÍA DAS LETRAS GALEGAS. Eu estaría de acordo con que, por ista vegada, tivérades un armisticio e celebrárades todos xuntos para conquistar o meirande brillo na celebración. Todo sería para ben de Galicia, das nosas Letras e para honrar a memoria da nosa primeira figura literaria. De tódo-os xeitos, ben de acordo cos demais ben sós, é indispensable facer algo... Póde mans á tarefa. Ista é unha emposta única para dar sinais de vida. Contade connigo*¹⁵.

Florencio, por medio de Del Riego, convertírase nunha especie de embaixador das “consignas” de Galaxia, tratando por todos os medios de que se honrara a Rosalía, tal e como propuxeran “os do interior”. Pouco despois, Florencio insistía, esta vez a Horacio Casas: *Díme o amigo Esturau que lle falaches por teléfono para invitarnos ó xantar que ides celebrar coa emposta do Día de Galiza. Dóu-volas gracias a ti máis aos irmáns de México e sinto non poder estar con vosoutros en data tan*

Paseando co seu irmán Edmundo (Ca. 1936).

esgrevia. Sinto tamén que, por causas nas que non quero profundar, baxa dúas celebracións do noso Día... A realidade é que, coma sempre, nós, que levamos o nome de irmáns, seguimos desvenceillados o mesmo que un feixe sen biorta. E todo por falla de comunicación regular. Insisto na miña teima de sempre. Escibide, comunicade con tempo as cousas; non vos limitedes a falar dos vosos problemas aproveitando as miñas, ou vosas viaxes; contestade cando eu vos escribo (...) Mentiría se dixera que non me preocupa o voso silencio. Ogallá que, de hoxe en vante, perdades isa nuga-lla creoula que vos caracteriza e procedades como galegos espilidos e traballadores, que vos sodes. Tamén quixera que para o ano 64, se non estamos xa na Terra (¡queirao Deus!) ou debaixo dela (¡non o queira Deus!), se celebrara un verdadeiro DÍA DE GALIZA coa xuntanza de tódolos galegos, mesmo vellos residentes. E prégovos que

14. En gravación feita a Elixio Rodríguez, na súa casa de México D. F. En 14 de febreiro de 1999.

15. En carta de Florencio, desde Guadalajara, de 17 de maio de 1963, a Roxelio Rguez. de Breaña, en México D.F.

*non vexades nisto unha refuga á dupricidade de xantares diste ano (vosos motivos teredes), senón a expresión dun sincero desexo para o porvir*¹⁶.

Significamos o respecto de Florencio pola postura que manteñen os galeguistas oficiais, independentemente de que manifestase a súa opinión en canto á división. Ao tempo, o interese de vencellar ao resto da colonia non exiliada. Tamén verte críticas ao baixo nivel de militancia, e aos dimes e diretes, e aos silenzos, que achaca á *nugalla creoula*¹⁷.

En 1964, de novo trataríase de revitalizar o Consello de Galiza, nese momento por interese dos comunistas arxentinos que controlaban a súa dirección desde Arxentina. Quixeron facer o mesmo en México, e así Velo, que era presidente nomeara, sen contar con el, a Florencio para a Directiva da Delegación mexicana. Este respondería que sen contar coa decisión da Irmandade Galeguista non aceptaría¹⁸. Soto de seguida sería nomeado Secretario do *Padroado*. Nese tempo Soto estaba artellando unha opción política nacionalista de corte marxista, logo de saír do Partido Comunista, utilizando, segundo el mesmo di, o ficheiro que fixeran para *Vieiros* de máis de 5.000 rexistros. Referente ao *Padroado* comentaría: *Arelabamos politizar, e polo tanto nacionalizar, o celme destas entidades, para que tódalas súas labours se proxectasen sobor da Terra represaliada cruelmente e que necesitaba tódalas axudas, en tódalas facetas económicas, culturais, etc. deste xeito surxiu o Padroado da Cultura Galega do México*¹⁹. Non esquezamos que *Vieiros* era o voceiro do *Padroado*.

A idea desta revista xurdira nunha cea, en 1957, na que estaban Soto, Velo, Elixio e Florencio. De seguida este asumiría o compromiso encomendado, ao ser nomeado codirector. Entraría en contacto cos de Galaxia por medio de Del Riego, axiña mandaría nove traballos asinados polas mellores plumas do interior. O éxito foi rotundo, tanto en presentación como en contido. Como xa dixemos aparecería no verán de 1959, o segundo número non saíría ata o ano 1962. Neste segundo número a colaboración de Florencio é morna dado que o seu descontento é grande. Logo de mandarlle Soto moitos recados para que enviase colaboracións, Florencio contestaríalle: (...) *Quixera que precisaras unha data para a miña viaxe a isa. Comprenderás que, sendo codi-*

*reitor, é xusto que, polo menos asista ao parto do noso VIEIROS que, inda que sexa máis fillo voso, é tamén afillado meu, polo menos. Non concibo o cárrego de director (co) sin saber qué traballos se van publicar, sin coñecer os liñamentos da editorial, sin ter máis que os datos que ti e máis Velo me dades. Certo é que somos bós amigos e que estamos identificados no que toca ao galeguismo e amor á terra, mais as cousas debémolas de facer seriamente e, dende logo che digo que sin ir a botar a miña ollada, non me considerarei máis que colaborador e non codirector de VIEIROS, xa que me daría vergoña enfeitarme con adubíos alleos. Agardo pois, unha data fixa. Lémbrete que, cando publicamos o primeiro nº me tivestes mellor informado. Aínda conservo o proieto que me enviastes, agora só me dis xeneralidades*²⁰.

Foi directamente ao grao, o feito é que desde ese desencontro, Florencio apartaríase discretamente da responsabilidade editorial da revista. Velo, sabedor dos problemas que había con Florencio, dirixiríase a el nos seguintes termos, tratando de recuperalo e de que rectificara a súa decisión: *Inda que a des-tempo, tiven a ledicia de saber a túa construtiva attitude no gallo das xenreiras tradizoales ante os galegos desta cidade de Máxico. Cousa que me fixo conversas co irmán Horacio Casas, arranxando dunha vegada as diferencias artificiaes, froito de escuras intencións e de envexas personales, que ren serven a nosa causa. E ti fucbe o home a quén se debe esta súpeta craridá. Ogallá co novo trato entre a Irmandá e o Padroado, no sexa somentes por un Día de Galicia, cando a Nosa Terra, precisa de unidade de esforzo, todos os DÍAS de Galicia, que son 365 de angurias e aldraxes por ano, e ... ¡inda máis, cando sexa bisiesto!*²¹.

Tampouco nese ano de 1964 irían xuntos os galeguistas do exilio mexicano. Velo culparía a Roxelio Rguez. de Breña, entre outros: *Dunha beira a mala leite do requeté, que xa é tradizoal, doutra as aviesas intencións de Xxterre, e inda máis, a falla de ovos dos dirixentes da Irmandade, fixeron unha fenada do Día de Galiza*²². A división permanecía aberta e Florencio temporalmente separaríase do *Padroado* e, por suposto, de *Vieiros*: *de forma voluntaria*, tal e como aparecía no número tres da revista. Mantívose á marxe e non

16. Carta de Florencio, desde Guadalajara, a Horacio Casas, en México D. F., de 24 de xullo de 1963.

17. En canto ao nivel de militancia, Casas queixábaselle a Florencio de que non estaban facendo nada, debido ás múltiples ocupacións do traballo, exceptuando a Valín (ver GURRIARÁN 1999: 252).

18. Ver GURRIARÁN 1999: 254 e ss.

19. En *Castelao, a U.P.G. e outras memorias*. Ed. Xerais, Vigo 1983: 139.

20. Carta de Florencio, desde Guadalajara, a Luís Soto, en México D.F., de 10 de maio de 1962.

21. Carta de Carlos Velo a Florencio, de 17 de xullo de 1964.

22. En carta de Velo a Florencio, de 8 de agosto de 1964.

Foto de feira. con Pipa á
dta. Ramón Cabanillas
fillo. Florencio no medio.
(Ca. 1942)

colaboraría neste, aínda que tiña traballos preparados²³. Unha vez amainados os problemas internos dos núcleos galeguistas, Florencio colaboraría de novo na revista, no seu número catro, na primavera de 1968. Nese tempo, en 1964, vería a luz o segundo libro de poemas: *Galicia Infinda*, editado por Galaxia en Vigo, no que se recolle a súa poesía mestiza desde que comezara esta serie ao principiar os anos 40. Na saída desta publicación influiría a boa relación que Florencio mantiña co grupo Galaxia.

No ano de 1968 faría a primeira das súas viaxes á terra, das tres que fixo. De aquí en diante a actividade política e cultural dos galeguistas mexicanos do exilio quedaría reducida ás consabidas celebracións do chamado Día de Galiza. A segunda visita de Florencio a Galicia sería no 1976, xa co Dictador morto. Nesta última entraría en contacto cos círculos galeguistas, froito deles sería o seu ofrecemento para calquera intervención, e o uso do seu nome para revitalizar o vello Partido Galeguista, logo do primeiro batazo electoral que sufrira o nacionalismo en 1977, ao ir separados. Fai xestións en México para levar á práctica esta idea, mesmo confecciona un manifesto unitario para aglutinar aos galeguistas. Reúne á vella militancia e induce aos galegos de aquí a refundar o vello partido. A asemblea de Galicia constituíuse a finais de 1978, da man, entre outros, de Pousa Antelo, co que Florencio cruzara correspondencia. Diferentes causas, que por falta de espazo non podemos analizar aquí, imposibilitaron que a tentativa tivera éxito, entre outras a non incorporación de galeguistas históricos de Galicia ao proxecto. O Partido Galeguista remataría en 1983 a súa andaina, indo en coalición nas eleccións municipais coa UCD.

Con este honroso acto de tratar de reactivar a militancia e a presenza política do PG, desde México,

remataría a actividade galeguista do longo exilio mexicano.

Concluimos significando:

- Que as actividades políticas dos galeguistas en México víronse condicionadas polo prolífico marco de forzas que recalaran no país do golfo, que mermarían a capacidade de intervención do minoritario Partido Galeguista por:

1. Posuír menos elementos militantes que os outros partidos, que xa tiñan un campo de intervención sen solución de continuidade co labor que estaban levando na España republicana, cos seus líderes en México.

2. Estar os galeguistas moi disgregados na América Latina e, en moita menor medida, Europa.

3. Non teren unha apoiatura da colonia emigrante, politicamente desvertebrada, como non era o caso doutros países.

4. Ter fracasado algunhas propostas lanzadas desde o núcleo dirixente que estaba na Arxentina, politicamente falando: Consello de Galiza, Galeuzca... Aínda que se acadara temporalmente a presenza de Castelao no Goberno do Exilio.

- Que o escenario político levou aos galeguistas a estableceren instancias unitarias para ter presenza activa, fundamentalmente a carón dos comunistas e doutras persoas con sensibilidade nacionalista, con militancia noutras formacións políticas.

- De xeito principal, utilizarían as empresas editoriais como medio de acción política, entre outras.

- Pese as dificultades externas e externas acadarían importantes logros na articulación da opción galeguista e o seu espallamento por medio de: *Saudade, Padroado da Cultura Galega do México, Vieiros...*

23. No Arquivo Soto de Ourense, aparecen varios artigos de Florencio para ser publicados neste número, mais seguramente deu orde de excluílos.